

Mauri Nieminen

POROLAPPALAISET JA ERÄMIEHET
- Kahdeksan vuodenajan väkeä

POROLAPPALAISET JA ERÄMIEHET
- Kahdeksan vuodenajan väkeä

Lyhytjalkainen ja -kuonoinen huippuvuortenpeuranaaras (Rangifer t. platyrhynchus). Huippuvuoret toukokuu 2010. Neljällä alueella on nykyään yhteensä noin 10 000 rauhoitettua huippuvuortenpeuraa.

Leveäsarvisia tunturipeurahirvaita (Rangifer t. tarandus) Etelä-Norjan tuntureilla. Alueella on nykyäänkin noin 35 000 villipeuraa, joita metsästetään syksyisin.

Mauri Nieminen

POROLAPPALAISET JA ERÄMIEHET
- Kahdeksan vuodenajan väkeä

© 2021 Mauri Nieminen

Kustantaja: BoD - Books on Demand,
Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD - Books on Demand,
Norderstedt, Saksa

ISBN:978-952-80-4847-3

SISÄLLYS

Lukijalleni 7

Jääkaudella ja sen jälkeen 16

Milloin ja mistä suomalaiset? 69

Pyynti-, hylje- ja porokoiria 92

Peuranpyynnistä poronhoitoon 105

Porot tuotiin meille lännestä 119

Porotöissä ennen luonnonrytmit 126

Jopa kahdeksan vuodenaikaa 133

Parempia porolaitumia ja imagoa? 160

Luulo ei ole tiedon väärä 173

Luonnonporo on parasta 184

Vahvaa ja terveellistä poronmaitoa 207

Verisarvestako Viagran voittaja? 225

Pöykkyripeskiä, nappaa ja mokkaa 249

Lisää petoja ja petovahinkoja 256

Karhu olikin Jumalan koira 268

Susi syöpi köyhän lapsen ja porot 303

Ahmat ja suuri petoviha 327

Erämiesten elämää ja elantoa 333

Villipeurojen ja hirvien perässä 358

Seidoilta suojelua ja pyyntionnea 416

Vastavirtaan nousee lohen suku 426

Eränkäynninkin mestareita 444

Kirjallisuutta 475

Ruotsissa Härjedalenin alueella laiduntaa parikymmentä tuotua myskihärkää (Ovis moschatus). Suomessakin myskihärkiä oli vielä viime jääkauden lopulla.

LUKIJALLENI

Nykyään puhutaan jo päivittäin kovin vaihtelevasta säästä, ilmastomuutoksesta ja kiistellään yhä ihmisen osuudesta ja vaikutuksista niihin. Ilmasto on tosin vaihdellut ja muuttunut jo koko maapallon olemassaolon ajan. Lähes neljä miljardia vuotta sitten, kun elämä syntyi, ilmakehän koostumus oli jo kovin erilainen nykyiseen verrattuna. Ilmakehän kaasusta eniten oli tuolloin typpeä ja hiilidioksidia. Aurinko lämmitti maapalloa vielä vähän, mutta jo voimakas kasvihuoneilmiö ja muut tekijät pitivät maapallon pintalämpötilan korkeana. Happea tuottavat eliöt yleistyivät vähitellen, ja hiilidioksidi väheni. Seurasi maapallon ensimmäinen kylmä jäätiköitymisvaihe runsaat kaksi miljardia vuotta sitten. Lunkkan (2008) mukaan tämän jälkeen on ollut useita kovin lämpimiä kausia ja viimeisen miljardin vuoden aikana vielä ainakin viisi miljoonia vuosia kestänyttä jäätiköitymisvaihetta.

Jäätiköitymisvaiheissa on ollut laajojakin mannerjäätiköitä, kuten jo viimeksi 20 000 vuotta sitten, tai suppeampia, kuten vielä nykyään. Jääkausien välillä on ollut muutamien kymmenien tuhansien

vuosien mittaisia ja lauhkeampia jaksoja eli ns. interglasiaaleja. Elämme parhailaankin sellaista. Sen lämpöhuippu oli jo 5 000-7 000 vuotta sitten. Viimeisten 50 miljoonan vuoden aikana maapallon ilmasto on kylmentynyt, ja ollaan jo menossa hitaasti kohti seuraavaa jääkautta?

Jo ihmisten aiheuttamat suuret kasvihuonepäästöt voivat nyt hidastaa seuraavan jääkauden tuloa. Ilmaston lämpeneminen voikin tutkijoiden mukaan sekoittaa jääkausien luonnollisia syklejä ja lykätä seuraavaa jääkautta jopa 50 000 vuodella eli noin 100 000 vuoden päähän. Pohjoiset alueet ovat erittäin herkkiä muutoksille. Lapissa vuodesta 1962 vuotuinen lumipeitteen kesto on vähentynyt jo 20 päivällä ja keskimääräinen lämpötilakin noussut +2 celsiusastetta. Mänty tuottaa siemeniä jo joka vuosi, ja oravakin on levinnyt Lappiin. Lintujen pesintä ja kasvien kukinta on aikaistunut. Talvella lisäruokittujen porojen vasa on aikaistunut viikolla.

Koko Suomen ilmasto on lämmennyt 160 vuoden kuluessa myös +2 celsiusastetta. Jäiden lähtö keväällä on aikaistunut, luonto herää aikaisemmin ja kasvukausi on pidentynyt. Monet ääri-ilmiöt ovat myös lisääntyneet. Kesät ovat kuivempia ja kuivempia, syksyt sateisempia ja pimeitä. Talvet ovat entistä leu-

dompia, etelässä jo lähes lumettomia, ja joukkotuho uhkaa saimaannorpan kuut-
teja. Harmaa lehtopöllö on muuttunut
meillä pohjoisessa jo ruskeaksi. Termi-
nen talvi alkaa, kun vuorokauden keski-
lämpötila laskee jo pysyvästi pakkasen
puolelle. Etelä-Suomessa talven määri-
telmää pitäneeikin kohta muuttaa.

Atte Korholan mukaan elämme alu-
eella, jossa ilmasto lämpenee nopeam-
min kuin muualla. Tästä on jo aiheutu-
nut sekä edullisia että myös huonoja vai-
kutuksia, ja kielteiset vaikutukset tule-
vatkin jatkossa voittamaan. Petteri Taa-
laksen mukaan ihmiskunta ei ole kui-
tenkaan vielä kuolemassa eikä maail-
manloppu näköpiirissä. Skandinaviassa
ja paikoin Siperiassa runsas lumi ja lop-
puun kaluttujen jäkälälaidunten jääty-
minen uhkaa jo poronhoitoa. Lisäruoki-
tut vaadinporot eivät osaa enää kunnolla
kaivaa. Kuohitut porohärät ja heikom-
min "purrut" sarvettomat ja voimak-
kaat "piettiönulpot" olivat ennen paksu-
lumisina talvina vasojen, kermiköiden
pelastus ainakin kolttien ja Sallivaaran
poronhoidossa. Eero-Pekka Aikion mu-
kaan ne luovuttivat kaivamansa kiepin
kermiköille. Nykyään porohärkiä on vä-
hän eri paliskunnissa.

Jääkausien perimmäisinä syinä ovat
aikaisemmin olleet maan kiertoradan ja

pyörimisakselin kallistumiskulman vaih-
telut. Auringon säteilyn alueellinen ja-
kautuminen on muuttunut. Tulivuorten
purkauksilla ja myös meteoriittien tör-
mäyksillä on ollut vaikutusta. Ilmeisesti
vuoristojen, varsinkin Himalajan, kohoa-
minen on lisännyt ilmakehän hiilidiok-
sidia ja viileyttä.

Viimeisimmän jo 34 miljoonaa vuotta
sitten alkaneen jäätiköitymiskauden lop-
pupuolella ihmisapinat eriytyivät muis-
ta kädellisistä. Varhaisimmat ihmissu-
vun fossiilit on jo löydetty Afrikasta, ja
vanhin lajimme, *Homo gautengensis*, eli
noin 2-1 miljoonaa vuotta sitten. Man-
nerjäätikköä on tuona aikana syntynyt
Etelämantereelle ja myös Grönlantiin. Ih-
minen kehittyi myös ainoaksi ja nyky-
päiviin eläneeksi lajiksi *Homo sapiens*.

Noin 15 000 vuotta sitten Euroopas-
sakin pitkä kylmyys, noin 100 000 vuotta
kestänyt jääkausi, oli jo päättymässä.
Uutta maata paljastui vähitellen kasvien,
eläinten ja myös ihmisten asuttavaksi.
Jäätikön reuna perääntyi hitaasti, mutta
se aiheutti jo suuria muutoksia ihmisten
elintavoissa. Runsaasti ruohikot
väistyivät vähemmän riistaa tarjoavien
metsien tieltä. Ihminen valtasi pohjoisen
Fennoskandian 8 000 eaa. lännestä pitkin
Norjan rannikkoa, etelästä ja kaakosta
nykyisen Suomen kautta.

Koko Fennoskandiaa peittänyt, jopa kolme kilometriä paksu mannerjäätikkö, vähitellen sulii. Noin 13 000 vuotta sitten ilmasto kuitenkin äkillisesti kylmeni, ja seurasi nuorempi *Dryas*-kausi ja jäätikön reuna pysähtyi sadoiksi vuosiksi Etelä-Suomeen. Vielä äkillinen ilmastomuutos synnyttikin hiekkaiset Salpausselät. Vähitellen ilmasto sitten lämpeni, ja elämä Suomessa, suomaassa, alkoikin lähes ”puhtaalta pöydältä”.

Alkujaan jopa kolmannes maamme pinta-alasta oli ollut suota. Kasvit, puut ja suojaavat metsät levittäytyivät etelästä kohti pohjoista. Monet linnut, maa- ja vesieläimet sekä kalat löysivät pian alueensa ja paikkansa Suomen luonnossa. Monet niistä olivat myös tärkeitä hyötyeläimiä ja riistaa, kun ensimmäiset mesoliittisen eli keskisen kivikauden metsästäjäryhmät saapuivat jo mannerjään reunaa seuraten Jäämeren rannikolle ja Lappiinkin yli 10 000 vuotta sitten. Varsinaista asutuskautta Suomessa on ollut myöhemmin 7 000–6 000 eaa.

Ihmisen vaikutus alueen luontoon alkoi jo noin 10 000 vuotta sitten. Ihmisten toimeentulo perustuikin luonnon välittömään hyödyntämiseen. Ihminen kalasti, metsästi ja keräsi syötävää ravintoa suoraan luonnosta. Lähes kaikki tarvittava saatiin metsistä ja järvistä, silti ihmi-

sen vaikutus luontoon oli vielä tuolloin vähäistä.

Erätalouden aikana ihmisten oli eletävä sillä mitä luonto jo tarjosi. Ihminen käytti vain kasveihin ja eläimiin sitoutunutta auringonenergiaa. Luontaistaloudesta elävä ihminen olikin ravintoketjun loppupäässä oleva peto, kuten susi tai kotka. Vaikka ihminen olikin *omnivori* eli kaikkiruokainen, kalastus, metsästys ja keräily elättivät alueellaan vain rajallisen määrän ihmisiä. Jo luonnontilaisen ekosysteemin kantokyky oli alhainen, sillä metsien kokonaistuotto oli niukka ja ihmisen ruoka painottui ravintopyramidin yläosaan. Oli liikuttava vielä paljon ja vuodenaikojen mukaan.

Metsässä oli tarjolla lähinnä jo villipeuraa, hirveä ja lintuja. Järvistä, joista ja puroista sai kaloja ja majavia, meristä myös hylkeitä. Metsien ja vesistöjen tuotantopotentiaalia ei ollut silti aina helppo hyödyntää. Käytössä oli tosin jo erilaisia liikkumis- ja pyyntivälineitä sekä aseita, ja ne kehittyivät edelleen. Ainoastaan murto-osa ihmisten ajasta kului enää hengissä pysymiseen. Yhteisellä eränkäynnillä, kalastuksella ja metsästyksellä olikin tärkeä sosiaalinen merkitys. Alueella ei harjoitettu juuri maanviljelyä, paitsi Ahvenanmaalla ja Lounais-Suomessa rannikolla.

Tärkeimmät ravinnon lähteet olivat jo eläinproteiineja, ja parhaita saaliseläimiä olivat villipeurat, hirvet, pienemmät eläimet ja linnut sekä hylkeet ja kalat. Marjoista saatiin vitamiineja, männyistä lisäravintoa, pettua. Metsät olivat vielä vanhoja metsiä, ja avomaata oli vähän. Luonnon pientä rehevöitymistä oli vain asuinpaikkojen ympärillä. Kehittyväkin tekniikkaa hyödynnettiin jo tehokkaasti. Eläimiäkään ei tapettu huvikseen, vaan tarkkaan ja käytettäväksi ravinnoksi.

Luonnosta suoraan ravintonsa hankkiva perhe tarvitsi suuren alueen eläkkeeseen. Erätalous, metsästys, kalastus ja keräily, ns. lappalaiselinkeinot, vaativat paljon tilaa ja liikkumista. Koskematon erämaa pystyi elättämään kivikaudella Ismo Björnin (1999) mukaan vain 1-2 henkeä/100 km². Isompien alueiden väkiluku oli 35-70 henkeä. Perheissä oli 5-6 henkeä, ja alueen metsiä ja vesistöjäkin käytti 5-10 perhettä tai ryhmää. Alueellisia yksiköitä ja niiden kokoa säätelivät ns. naimakentän koko, vähintään jo 175 henkeä.

Ilmasto on muuttunut, lämmennyt jo Lapissakin. Tunturipeurasta kesytetyllä porolla ei ole meillä enää talvella tarpeeksi ruokaa metsä- eikä tunturialueella. Tutkimusten mukaan Ylä-Lapin alueella jäkälän määrä pieneni 30 vuodessa

jopa 75 prosenttia. Keski- ja eteläosissa poronhoitoaluetta jäkälää, tärkeää talviravintoa, ei enää ole. Porot eivät kaiva paksussa lumessa ja kalutut laitumet jäätyvät helposti. Poroja joudutaan ruokkimaan kuukausia tarhoissa ja maastossa, ja niiden hiilijalanjälki on lähes naudan luokkaa. Porojen koskemattomilla metsätalousalueilla jäkälää on silti 15 kertaa enemmän kuin jo ylilaidunnetuilla alueilla. Vanhoja, jopa hiilipäästöisiä metsiä ei saisi enää hakata ja uusia, vaikka niiden osuus on enää alle prosentti meidän metsäpinta-alasta. Metsiä pitäisi riistankin kannalta hoitaa, sillä ne tuottavat ja sitovat kasvaessaan hiiltä. Isoin hiilinielu onkin meillä Lapissa.

Suomalaisten kielelliset esi-isät ovat olleet Suomessa jo kampakeramiikan aikana yli 5 000 vuotta sitten. Laatokan Karjalan vanhin asutus on ollut ehkä jo lappalaista. Lappalaisuus ei ole ollut aina ensisijaisesti sidoksissa henkilön etniseen alkuperään vaan tämän harjoittamiin elinkeinoihin. Elinkeinojakin ennen vaihdettiin. Nimitys lappalainen oli ennen hieman halventama karjanhoidon ja maanviljelyksen piirissä. Se tulikin merkitsemään syrjäseudun asukasta.

Professori Kaisa Häkkisen mukaan mitä tahansa syrjäseutua onkin voitu nimittää meillä jo lapiksi ja sen asukkaita

Riekko (Lagopus lagopus) on ollut pohjoisten kansojen elämläntu, ja sitä on pyydetty ennen runsaasti ansoilla, Suomenselälläkin.

lappalaisiksi, eikä ole viitattu välttämättä saamelaisiin. Lappi-nimet on usein tulkittu silti vanhaan saamelaisasutukseen kuuluviksi, vaikka itse lappi-nimen alkuperä ei ole ollut aina varma. Myöhemmin pohjoisessa suomalaisia nimitettiin lähinnä lappalaisten piirissä lantalaisiksi. Sekään ei ollut silti kovin alentava käsite ja juontuneekin ruotsinkielisen sanasta *land* tai *landboende*, maataloudesta toimeentuleva. *Riugu*, *lannanriuku* on yhä kadehdittava, pitempi ja hoikempi suomalainen, ei-saamelainen nainen.

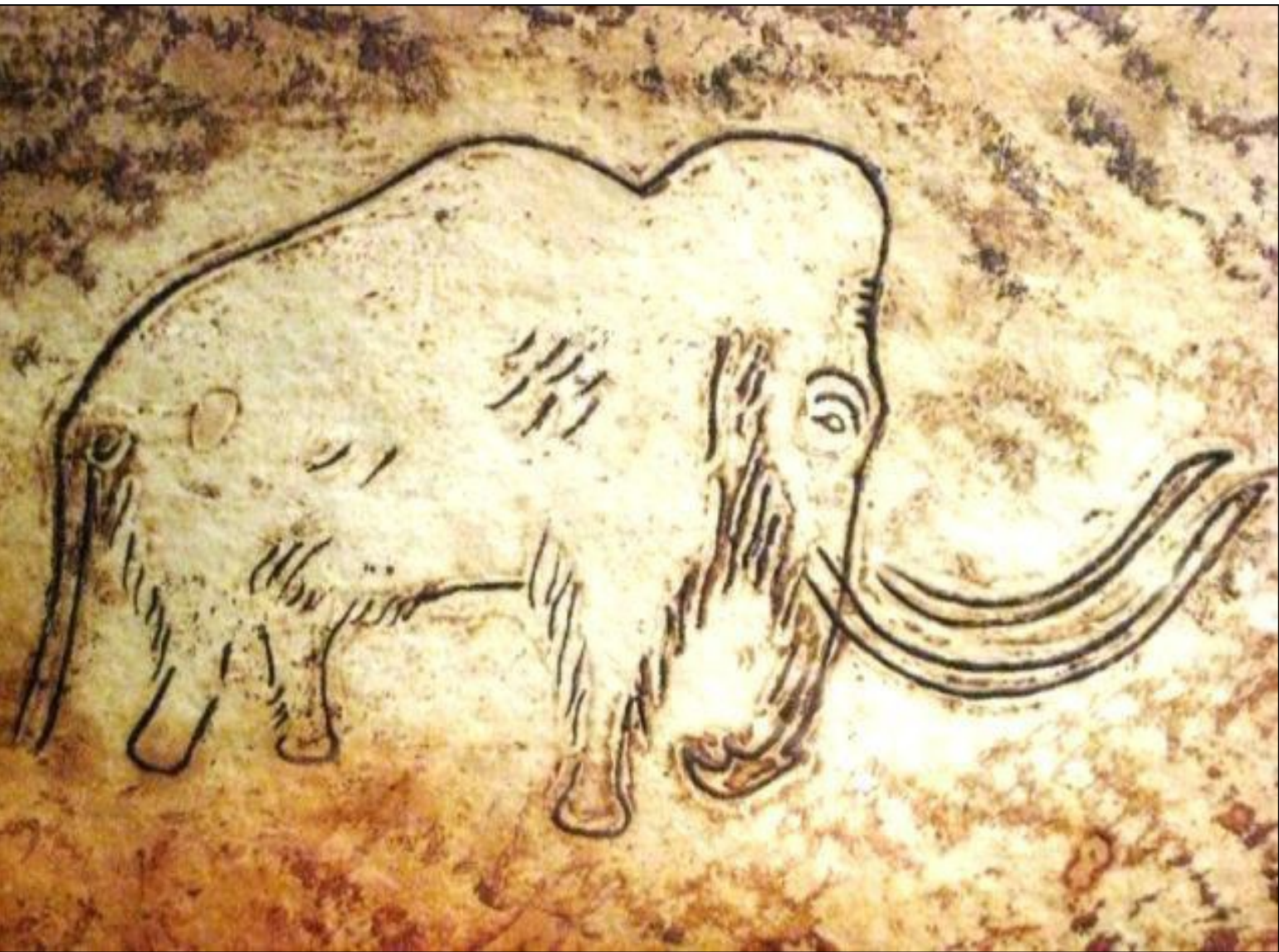
Ennen puhuttiin virallisesti lappalaisista. Myös kuulut tutkijat T.I. Itkonen (1948) ja J.J. Kortesalmi (2007) käyttivät kirjoissaankin lappalais-sanaa. Vanhoista asioista kerrottaessa tuntuu oikealta puhua myös lappalaisista.

Kaapin Jouni oli oikea lappalainen, jonka suopunki lensi kuin ajatus. ”Sikovuono, siihen asti kaikki hyvin kun lappalaiset paikan nimittivät, paikan nimi oikein. Kauniin Siggan kunniaksi on nimen saanut. Suomalaiset kartantekijät, eivät mitään kuuntele, tai usko. Niille on sanottu monta kertaa, että Sigga on kaunis neito, ei Sika-, Sikovuono!”

Poronkäristysmestari Hans Niittyvuopion mukaan sana saamelainen syntyi vasta vuonna 1965, ja ”Saamenmaa” keksittiin 1980-luvulla. Sulo Aikion mukaan lappalaisia olisikin nykyään jo kahdenlaisia: saamelaisia ja lantalaislappalaisia. Itse olen vain pari hehtaaria omistava lappilainen. Toivotan hyviä lukuhetkiä ja löytöjä kirjani peura-, poro- ja eräpoluilta.

Siggavuonon Kaunisniemessä
keväällä 2021. Mauri Nieminen

Espanjan Altamiran taidokkailla luolamaalauksilla on ikää yli 13 000 vuotta. Tuolloin jääkaudella mammutteja, villihevosia, biisoneita ja alkuhärkiä eli myös Euroopassa. Ranskan Lascauxin villipeurahirvoilla on ikää jo 25 000 vuotta.

Heinäkuussa 2007 löydettiin Jamalin niemimaalta Venäjältä kuukaudenikäinen, jopa 40 000 vuotta vanha mammutinpoikanen (Mammuthus primigenius). Meillä mammutteja metsästettiin vielä kivikauden lopulla.

Visentti eli euroopanbiisoni (Bison bonasus) on nykyään Euroopan suurin maanisäkäs. Se syntyi ilmeisesti arovisentin ja alkuhärän risteymänä yli 120 000 vuotta sitten. Esihistoriallisella ajalla visenttejä on elänyt Suomen lähialueilla, nykyäänkin ehkä Vienan Karjalassa.

JÄÄKAUDELLA JA SEN JÄLKEEN

Viimeinen jääkausi *Veiksel* autioitti jo täydellisesti, ja koko pohjoisen Euroopan kymmeniksituhansiksi vuosiksi. Se alkoi jo 115 000 vuotta sitten, ja laajimmillaan jääpeite oli 95 000 vuotta myöhemmin. Pohjanmaalta Vimpelistä on löydetty tosin 107 000 vuotta vanha euroopanmajavan rakentama pato vielä jäätiköitymisen alkuajoilta. Jääkaudella Suomi oli autio ja lähes tyhjä ja koko Skandinaviakin pahimmillaan paikoin jo 2–3 kilometrin paksuisen mannerjään alla. Mannerjäätikö syntyi täällä ensin Skandien vuoristoon.

Laajoja jäätiköitä syntyi myös Alpeille, jonne jäämies *Ötzi* kiipesi pakoon ja muumioitui ikijäähän nuolikin olkapäänsään vielä runsaat 5 300 vuotta sitten. Hyvin säilyneen ruumiin läheltä ”rinkasta” löytyi yli 70 eränkäyntiin liittyvää esinettä. Tuohirasiassakin oli jopa vaahteranlehdillä peitettyä hehkuvaa hiiltä, mutta ei puuta matkassa. *Ötzi* paleltui kuoliaaksi. Laajan jääpeiton liepeet ulottuivat lopulta aina Saksaan ja Puolaan saakka. Itämerikin oli tuolloin pohjiaan myöten jäässä, ja jäätiköt peittivät laa-

jemmillaan jo noin kolmasosan koko maapallon pinnasta. Paksun jäänkin alla maankuori taipui, ja meillä Merenkurkussa painauma oli 400 metriä syvä.

Pitkän jääkauden aikana ilmasto kylmeni ja kuivui ja varsinkin ilmapvirtaukset muuttuivat pohjoisessa tuulisemmiksi. Metsät hävisivät, kosteat arot kuivuiivat ja puoliaavikot ja aavikot laajenivat. Jäätikön reunallakaan ei ollut juuri kasvillisuutta. Ilmasto alkoi kuitenkin lämmetä ja sulattaa jäätikköä jo noin 12 000 vuotta sitten, ja muutaman tuhannen vuoden kuluttua koko nykyinen Suommenniemi oli taas paljas jäästä. Yksi pidempi jäänreunan pysähdys synnytti kuitenkin vielä hiekkaiset Salpausselät. Uusimpien tutkimusten mukaan jääkausi päättyi meillä jo tuhat vuotta aikaisemmin.

Viimeiseksi, ja noin 9 000 vuotta sitten, Suomessa paljastui jäätikön alta Kolarin seutu. Suurin osa Etelä-Suomesta oli tosin vielä laajan *Baltian*-jääjärven peittämä ja ilmasto arktinen ja kylmä. Riistana oli jo grönlanninhylkeitä, mursuja ja valaita sekä myskihärkiä. Ihmisiä oli vielä vähän, mutta lihasta kilpailivat maalla myös sudet ja karhut.

Ancylus-järven aikaan jo 7 000–5 500 vuotta eaa. Lappi oli kuivilla, ja laskuoma oli vielä Vienanmereen. Itämeres-

Kirja kertoo 10 000 vuotta sitten päättyneen viimeisen jääkauden jälkeisistä suurista muutoksista ja elämän nopeastakin palautumisesta. Suomi kohosi kilometrejä paksun jääpeitteen alta, vedet väheni, kasvit, metsät ja eläimet palasivat. Suomi vähitellen asutettiin. Metsästäjä-keräilijät kalastivat paljon ja hyödynsivät suuria, alati vaeltavia villipeuralaumoja sekä hirviä ja lintuja. Naiset ja lapset keräsivät kasveja, marjoja ja sieniä. Nuotiolla syötiin riekkoa, hyvää hirveä, norppaa ja majavaa, oikeaa paleoruokaa. Poro kesytettiin, ja porolappalaisista tuli poronhoitajia, monipuolista kahdeksan vuodenajan väkeä. Porot elivät luonnonlaitumilla petojen keskellä. Poroista oli moneksi, ja parhaat tuotteet tulivat luonnonlaitumilta. Eränkäynti oli ennen myös yleistä, sillä tuhansien vuosien ajan tarvittiin vielä turkisten ja nahkojen lämpöä, suojaa ja syötiin paljon lihaa ja kalaa. Elettiin vielä oikeaa eräelämää.

Jo 50 vuotta villipeuroja ja poroja tutkinut, 20 kirjaa ja yli 500 tieteellistä artikkelia julkaissut dosentti, emeritustutkimuspäällikkö kertoo valaisevalla tavalla suomalaisten monet tarinat, ja vie lukijat poropoluille sekä vanhoille virkateille, eräpoluille. Kauniit kuvat täydentävät asiantuntevaa tekstiä.

9 789528 048473